

Den förste Blomsterherren?

2007 var Carl von Linnés stora jubileumsår och man firade hans 300-åriga födelsedag. Linné gjorde många resor både inom och utom Sverige men Jämtland fick aldrig något besök. Lappland och Dalarna utforskades och dokumenterades men inte Jämtland. En forskningsresa till Jämtland skulle istället göras av Johan Otto Hagström.

I april 1748 skickade prästerskapet och ståndspersonerna i Jämtland ett memorial till landshövding Odelström i Gävle med anhållan om hjälp att utverka medel åt en studerande vid akademien för en forskningsresa genom Jämtland. Memorialet upptogs välvilligt och consistorium academicum anslog "dubbelt kungligt stipendium" (120 daler silvermynt). Stipendiet tillföll Johan Otto Hagström, en av Linnés mest tillgivna lärjungar och sommaren 1749 genomkorsade Hagström Jämtland och insamlade material som redan 1751 gavs ut i en bok med titeln:

JEMTLANDS OECONOMISKA BESKRIF- NING

Eller

KÄNNING, I akt tagen

På

EN RESA

Om Sommaren

1749,

Af

JOH. OTTO HAGSTRÖM.

M. D.

STOCKHOLM,

Tryckt hos Directeuren och Kongl. Boktr.
uti Stor - Förfendömet Finland,
JAC. MERCKELL, 1751.

Att det var Hagström som fick uppdraget var kanske ingen tillfällighet. Han hade rötter i länet. Han föddes på Frösön den 24 juni 1716 och hans far var den då välkände regementsfältskären från Armfeldts arme, Pehr Hagström på Västerhus, Frösön. Hans mor hette Helena Sandius. Hagström blev medicine doktor i Uppsala 1749 och samma år gjorde han sin resa genom Jämtland. Efter resan till Jämtland var han några år föreståndare för lektoratet i matematik vid gymnasiet i Härnösand och 1754 utnämndes han till provinsialläkare i Östergötland. Hagström avled i Linköping den 12 mars 1792, då ett stort original och en rätt gnidig herre.

När Hagström på våren 1749 påbörjade sin resa till Jämtland var hans huvuduppgifter följande:

”at der följande punkter i akt taga”:

1. Landets tillstånd och beskaffenhet i gemen.
2. Inevånarens hushållning, byggnad, näring, utskylder, handel och seder.
3. Jordmånerne och åkerbruket.
4. Skog- äng- och boskapsskötsel.
5. Om några surbrunnar och mineral-vatn funnos i landet.
6. Medicinal- och Färge-örter, som uti landet växa vildt.
7. Hvad slags fiskar, fåglar, fyrfotade djur och insecter der gifvas.

Resan genom Sverige till Jämtland förefaller ha gjorts utan större problem och beskrivs endast kortfattat i boken.

”Jag reste ifrån Stockholm ända upp til Dufve-gränsetull i Jemtland: en väg, som utgör til det minsta 140 mil, då jag räknar fram- och åter-resan”.

Om resandet i Jämtland, eller benämningen landet, som han ofta använder berättar han vidare:

”Jag bör ej underlåta att med få ord berätta mina hviloställen, som voro, så länge jag reste i sielfa Landet, dels hos det hedervärda Prästerskapet, dels ock hos andra Förnäma Stånds-personer. Sedermera måste jag om nätterna söka härgbärke, ibland i fåbodar, och hölador; men mästedels under något tiäckt trä uti vilda skogen. Den 2 Juli 1749 anställde jag första gången min resa till fiäls. Den som ej rest uti aflägsne ödemarker, uti mörka skogar, och en vild öken: den som ej klifvit up på de med evig snö och is betäckte fiällen, kan knappast föreställa sig de mångfaldiga svårigheter och farligheter öfver siöar och fiäll, öfver strömmar och älfvar, öfver berg och dalar, uti allehanda väder, som här en resande förekomma. Man får här icke vara commode och nogräknad, at söka sig säng på hårda fiällklipporna, och läska sin törst vid rinnande bäckar, samt stilla sin hunger med ren-ost och bröd.”

”Emellan Föllinge socken i Jemtland och Sörlie socken i Norrige, hade jag den förmon, at Herr Kyrkoherden Mag. Sebrélius, och Herr Henning Tideman, behagade göra mig följe. Desse vandrade med mig 14 mil til fots (räknad fram- och återresan). Tvenne Lappar buro vår mat-säck, emot betalning. Ibland gingo vi öfver skogar kärr och måssar; ibland måste vi ock barfotade, ja halft afklädde, vada öfver breda och djupa strömmar, hvarest vattnet stod oss midt på livet, eller til midian: Ibland rodde vi öfver siöar med små söndriga båtar, ofta med lifsfara. Vi kommo omsider fram til en by, vid namn Skål i Norrige. Ingen siäl fans der hemma, utan allesammans voro i fåbodarna på sin slätter. Alle dörar voro här ändå olåste, så vi gingo fritt in i rummen. Icke desto mindre lade vi oss, för höflighets skull, uti en hölada.”

”De antiqviteter, som ännu ligga uti ovisshets mörker, har jag med stilla-tigande förbigåt, såsom: om Körkås-Hällsiö- eller Åre- Körka är den äldsta i Jemtland?”

I boken beskriver sedan Hagström mycket noggrant alla de sju punkter som uppräknades i början. Förutom dessa punkter finns också en beskrivning av alla pastorat i Jämtland.

Nedan följer några lösryckta citat ur olika kapitel i boken.

Sädes-Slag

”Lin har temelig framgång i vissa socknar, dem jag framledes skal nämna. Det förtjenar uppmärksamhet at uti Mörviken i Åre socken fick bonden Olof Knutsson ett ganska vackert lin uti de sista hårda åren, när all annor säd för honom och de andra i landet frös bort.”

”Jordpäron, Potatoës, gifva ansenligt hopp om sig; de trifvas redan här på många ställen rätt väl.”

”Säden skäres med handskäror, dem innevånarna kalla Sigdar. Den skurna säden ihopbindes med halmband, gjorde af råghalm, andra wrida ock ihop kornhalm härtil.”

”Svedjeland äro nu til all lycka förbudne, de hafwa utdödt ansenliga skogs-trakter på denna ort.”

”Ödes-hemman, som ock kallas ödesbölen finnes til större myckenhet i Jemtland, än uti något annat land i Svea rike.”

”Hö-anden kallar man här höbärgningstiden, på hwilken tid mannen, hustrun, barn och tjänstefolk äro hela 8 och 14 dagar från husen på sin slätter.”

Om Fiällen

”Jemtlandska fiällen ligga omkring detta landet, i form af en hästsko, hvilket man aldrabäst kan se, när man kommer på den öfversta spetsen af Åreskutan; der ser man ock, vid klart väder, hela landet, huru det liknar ett soll full med hål, då man föreställer sig de många siöar vara hålen, och landet som sielfva sollet. Hvaraf man kan sluta, hvad myckenhet siöar här måtte vara, som framledes skal visas. Anisskutan och Åreskutan, äro de högsta fiällen härstädes. På spitsen af dessa kan man stå och beskåda, hälst med en Tub, de omliggande långa fiäll-trakter, som skilja Norrige ifrån Jemtland. Men det kånstar på, at klifva up til dessas högsta klint. Ibland måste man gå på knän, och hålla sig fast med händerna; ibland krypa, liksom fyrfotad, med händer och fötter, och stundom på branta snödrifvor åka utföre långa stycken på stusen. När man går upföre fiällen om sommaren, blir man mycket tröttat och törstig; dock till all lycka finner man klara och rinnande vattubäckar, fårssar och strömmar allestädes; ty snön smälte ständigt, men aldrig upsmältas här all snödrifvorna, ehuru varm sommaren skulle blifva. Detta vatn är ganska kalt och svalkande.”

Hagström gör en beskrivning av fjällen ort för ort. Om Åre skriver han:

ÅRE

”Brunsvälen. Man märker, at Åreskutan, Mulfiället och Renfiället ligga utom den almänna fiällraden, nästan mit uti den i liknelse tagen häst-skön. Norhalsfiället. Sarvalen. Kiåla-åkrarna. Snasahögarna: många Svenskar ihälfruso här 1719. Tydalsfiället väster om dessa fiällen, eller på norrska sidan äro kåsteliga Fäboställen; men ej på denna sidan. Begge desse fiällen Snasahögarna

och Tydalsfiället lära hafwa bekommit sina namn af de på wästra sidan angränsande soknar Snasn och Tydalen. Sylarna.”

Några andra iakttagelser:

”Mygg eller Harkrankor kallade äro de förtretliga och ledsammaste diur, som likt målnstoder swäfwä ganska tiocckt i dalarna eller dälderna. De flyga in i näsan på en, at man ej hinner mera än nysa, då hela hopen följa med ut. Det har händt hos grannarna i Handöl, at killingar och lamb dödt, endast af knylar och sår, som desse myggen förorsakat på dem. Dock hafwa de lamb undansluppit, som blifwit wäl smorde med den Salwan, hwilken bonden sielf brukar mot dessa insecters bett.”

”Salva eller Smörja emot mygg göres af gammalt ister och litet tiära deruti blandat; med denna öfwerstryker bonden ansikte och händer, när han går ut til slätter, eller annars nödgas wistas i skogen om sommaren. Samma smörja brukas ock, at öfwerstryka wissa delar på hästar, kor, får, getter, hwilka man åstundar bevara från mygg, bromsar, flugor och andra *insecters* bett. Inga orter äro så mycket utsatta för mygg, som våra fiällbygder.”

Hans beskrivning av skidor, eller skir som han kallar dom verkar något förbryllande. Var vänster och höger skida olika långa?

”Skir se ut som ett par medar, men mycket tunna och lätta, brukas at löpa på när diup snö faller wintertiden, serdeleles af dem, som bo wid fiällen. Sådana skir gör bonden utaf lutande eller bögda tallar som wäxa uppå myror, eller wid sjostrandar, och kallas här tallkiörn. Den sidan af tallen som witter åt jorden, kallar bonden kiörn, och säger, at den är hård som burbom eller som ben. Den långa skidan sättes på wänstra foten, den är ofta smord med fett för elden, på det snöskaran ej måtte bita på densamma. Den andra skidan är kort, och sättes på högra foten. Den förra är 4, den senare 2 alnar lång.”

”Trygår på Jemtlänkska språket, allae de så kallade skarbågar, brukas mycket uti fiällbygderna, både för folk och hästar, at gå på diup snö, särdeles på skarsnö. De bestå af runda bogar, wid pass två gånger så wid som en rund tallrik. Så att hwardera bågans *radius* innehåller ungeför 3 qwarter. På hwarje fot fastbindes en sådan tryga eller båga. Emellan bågans omkrets (*periferie*) sammanflätas kårswis tiåcka och stadiga widjor. En häst har 4 sådana trygor på sina fötter, och går tämmeligen bredt med fötterna. I förstone staplar han något med denna *machine*, men blir dock snart waner härwid. Det är roligt at se, huru hästen med dessa skarbågar går så wigt på snöskaran, som nästan en hund.”

Om Lappmarken.

”Lappmarken i Jemtland är belägen uti och omkring de förut nämde Jemtlänkska fiällen, och gränsar i norr till Ångermanlands Lappmark, i väster till Norrska fiällen, och söderut till Härjedalarna.”

”Til växten äro våra lappar öfwer alt, smått folk, så wäl, män som qvinnor. Merendels hafwa alla svart hår, hwilket til äfventyrs torde härröra af den myckna röken, uti hwilken de måste vistas både vinter och sommar.”

”Klädes-drägten är mycket alfarsam hos våra Lappar, särdeles manfolkena. Deras vida byksor hänga tillsammans med strumporna ända ned til skon. På det icke snön må falla i skon, eller kjängarna, så binda de med ett band ihop kjängarna och strumporna.”

”Qvinfolken äro något grannare; de rikare pläga vid marknader och helgdagar kläda sig uti kläde, grönt, rött eller blått, men den svarta färgen behagar dem intet gierna.”

”Gifmildhet och höflighet är en prisvärd dygd hos desse Lappar. När en känd eller okänd främmande kommer til Lappen, sätter han alltid fram mat, sådan som han äger, tårt kött tårr fisk, Renost, miölk, och sådant mer. Har han något bränvin, gifver han ock deraf.”

”Handel drifva Lapparna uppå den så kallade Lappmarknaden nyårstiden uti Ström soken, hvarest de föryttra allahanda skinnvaror af renar, björnar, vargar, loar, mårdar, utrar, älgar, vilda renar, råfvar och hermeliner. Ut i betalning taga de ej annat än silfverpenningar, hälst Specie-Riksdalar. Hvad Lappen köper sig på marknaden, består merendels uti tobak, kläde, vallmar, åtskilligt jernsmide, bly, krut och litet bränvin, med mera.”

”Renarna göra Lappen den största tjänst och nytta: de gifva honom ett ganska välsmakande kött, märg, ost och miölk. Af dem har han ock kläder, muddar, pelsar, stöflar, kjängar, handskar och kör-redskap. Genom renar betalar han sin skatt och skuld.”

Om Boskaps-skötsel.

”Boskaps-skötseln drifves här med någorlunda alfvara, efter bondens begrepp. At bruka dragoxar hålles för gement och nästan nesligt. Därföre brukas öfver alt hästar, som äro starka och trefna, och mestadels af Norrbagge art, från Norrige. Man må förundra sig, af Jemtlänningen, som äger så vidsträckte skogar och betesmarker, skal ändå köpa hästar från Norrige hvilka årligen draga vackra penningssummor utur landet. Af tullspecialen, vid gränse-tullen i Dufve, såg jag, på min resa därigenom, det år 1748 gingo genom tullen från Norrige 685 uppköpte Norrbagge hästar, dem jemtlänningen fört med sig till Jemtland. På en resa nyss före juhl 1749, kommo hitöfver 200 hästar, som på Levångers marknad i Norrige uppköptes af våra Jemtlänske bönder.”

”*Mjölkekor* äro af enahanda slag hos alla. De äro någorlunda stora, och miölka om sommaren två gånger om dagen, merendels mer en kanna i målet. När en ko nyss kalfwat, kan hon här miölka 3 stop, om hon får fint och godt hö, eller sårpa af löf, och de förut omtalte wäkster samt agnar, hwarpå slås liumt watn i ett ämbar.”

”*Fårhuset* göres särskilt ifrån fåhuset hos ståndspersoner; men bonden har fåren i samma hus, som boskapen, då fåren inneslutes på en skulle, hwiken sträcker sig från ena gafweln til en tredjedel öfwer fåhuset”

”*Fåhuset* bygges wäl på torr plats, men allestädes med det felet, at boskapens krubbor göres wid wäggen, så at hela raden af kor stå emot wäggarna, hwaraf händer, at fåhuswäggen genom boskapens andande tager förr röta till sig. Den stora olägenhet är ock härwid, at då fodret skal bäras til boskapen, måtte det släpas emellan kon och bås wäggen, dessutom spilles mycket på detta sättet bakom kon. At förtiga, det pigan skal med beswär tränga sig fram emellan kon och bås wäggen, när korna äro kalfdigra. En allmän osed är ock här, at ladugården göres för nära in til mangården; när eldswåda timar, stå bägge i samma fara, tillika med stallet, hwilket jäm wäl bygges i sielfwa mangården.”

”*Hönshus* har jag ej ännu sedt. Man tror här at hönsen ej kunna, för köldens skul, upwärma sit rum; men Herr Baron Horleman har funnit medel häremot. Han säger: när fähus bygges, göres hönshuset så at värmen stiger från fähuset in i hönshuset. För de höns lantmannen här äger, är ett afdelat rum uti fähuset, hönsgällan kalladt.”

”*Miölk* af kor, getter och får, tienar til hwarjehanda mat redningar, af hwilka en del äro detta landets egne, eller åtminstone på få ställen bruklige, såsom Grynost, skröwa, bjäckern, romgröten, drafwel, mäss-smör och fårost.”

I boken finns också recept på alla maträtter som uppräknats.

”*Boskaper* drifwas twenne gånger om året til fäbodarna, som äro sommar- och höstfäbowallar. Om våren wid pass 8 och eller 14 dagar före midsommaren, alt som årstiden skickar sig. Om hösten så snart höbergnings- och sädesstiden äro förbi. Mången har 2 och 3 fäboställen, at ömsa för sin boskap. Bonden säger, at kon wil hafwa ombyte och nytt bete, så snart fähus-lukt käns af kon på det ställe, hon betat. Det är således icke underligt, om man här bekommer ett ganska fett och gult smör. En del bruka, at låta miölka sina kor 3 gånger om dagen til Bartholomeitid: deras ordspråk är: När löfskoggen lyser til by, skal boskaper miölkas i try, det är 3 gånger om dagen.”

”*Garvade skinn*, som i Jemtland göras, hafwa stort låford omkring sig i hela riket, särdeles som råckar deraf gjorda ej taga wäta til sig uti starkaste regn. Herr Archiater Linnæus säger, at, under sin resa til Wermland, kommo regnskurar, som warade en half tima, med så starkt och öfwerflödigt watn, att han näppeligen i all sin lifstid sedt deras like. All tak dröpo, som tillförne warit täte; Men hans Jemtlands skinräck hölt honom dock så torr som gåsen.”

Hur man beredde kalvskinn, fårskinn och getskinn i Jämtland på 1750-talet beskrivs i boken ganska utförligt.

(Archiater eller arkiater = gammal hederstitel för läkare. Källa NE.)

Om siöar och strömmar.

Uti Åre socken ,17 siöar.

Skaal-siön, Medstugusiön, Stora Rensiön, Lilla Rensiön, Sausiön, Eggsiön, Häggsiön, Westernorn, Östernorn, Tenssiön, Åndn, Båss-siön, Hällsiön, Åresiön, Wisiön, Bunnarsiön i fiällen, Räf-siöarna.

Om sedwanor

Sedvänjor, som de här i forna tider, och ännu bruka, äro bland annat, at slå i hand och tacka för sist, hvilket sker, när man kommer på ett främmande ställe, änskönt man aldrig varit der förr, skall man ändå med handslag tacka för sist. Detta är i synnerhet brukleligt uti Kall,Åre, Undersåker, Offerdal och Alsens socknar, samt flerstädes i landet.

Lantmannens mat består vintertiden af saltad fisk, såsom Norriges sill, graffisk, surströmming, ost, messmör, rökt-kiött, och flåttmillja. Om sommaren ätes mäst miölk, ost, spek-kiött, och skinka. Vörtgryn och surströmming äro, när man brygger en begärlig spis för tjenstefolket.

Marknader hålles här tvenne om året, på Frösön: den förra vid kyndersmässotiden, eller först i Febr. månad: den senare vid Gregorii tid eller den 12 Mars. Hvarje marknad pågår allenast 2 dagar i rad. Lantmannen är nästan aldrig i stånd, at på dessa få marknads-dagar, uphandla sig

hvad han nödvändigt til hushållet hela året behöfver. Det är således icke underligt, at bonden här del nödgas dels tager sig tillfälle at mera sköta handeln, än andra nödiga sysslor, som dess stånd egentligen tillkomma.

Anmärkningar wid soknerna Om Unders-Åkers Pastorat

Unders-åkers soken är wid pass 1 och 1 half mil lång, samt 1 mil bred, räknat söderut til fiällen.

Annexer äro:

Mörsill soken 1 mil lång, och en half mil bred. Här äro 5 hela, och 23-48 dels mantal, samt 16 rökar, eller Bönder.

Åre soken 5 mil lång. Bredden kan man ej noga utsätta, ty den gränsar til fiällen i Norrige. Här äro 14 hela och 23-36:dels mantal, samt 36 rökar.

Kall soken är 4 mil lång. Bredden sträcker sig til Nottige: består af 11 hela, och 37-72 dels mantal samt 36 rökar.

(mantal, hemmantal, i äldre tid ett besuttenhetsmått till grund för beskattning. Taxeringsenheten 1 mantal (dvs. ett helt hemman). Källa: NE)

Wägen til Norrige, genom Åre soken, är denna: från Åre körka til en gård wid namn Sta 1 och en half mil. Man reser då genom Dufwe tull. Från Sta till Stall-kärn-stuga (den första fiällstuga) ungefär 1 och en half mil. Derifrån til Mestuga 1 och en fierdedels mil wid pass. Från denna til Skalstugan 1 mil. Från Skalstugan til Suhl (en by af 3 grannar) i Norrige 2 mil. Denna vägen resa om wintern alla Jemtlänningar på Lewångers marknad i Norrige. År 1749 reste 514 Jemtlands bönder om wintern 2 och 3 gånger denna wäg öfwer fiällen.

På wägen til Norrige genom Dufve tull äro på sielfva fiällen upsatte tre stycken fiäll-stugor, til hviloställen för Jemtländska bönderne, hvilka här til myckenhet om wintern förbiresa. Vid Medstugan hafva landets invånare några hundrade stallrum.

Dufve-skants ligger utwid en älf, en mil från Åre Körka: skantsen är nu aldeles förstörder.

Norhalm, den sista gård wid gränsen, en mil från Dufve-skants, är därför märkvärdig, at Konung CARL XI låg här öfwer natten på en mullbänk, emedan rummen voro ganska mörka och illa bygde. Wägen til denna gård är ganska svår at resa, för de många kärr och måssar skull, så at det är undrans värdt, huru Konungen kunde här komma fram med rid-häst.

Dufwe-tull I Åre soken ligger på en höjd. Af tull-specialen märkte jag om sommaren 1749, det de utgående waror från Jemtland til Norrige. Bestå uti Jernstänger eller stångjern. Arbetat koppar. Mässing, Myrjerns-smide. Stål af myr-jern. Spik. Walmar. Bulldan. Dräll. Lärft. Blaggarn. Bållstervar. Bordtäckan. Humla. Slipstenar. Träslögder. Kistor. Skrin. Lådor och Böcker, som i Swerge trycktes.

Inkommande varor från Norrige til Jemtland äro åtskilliga Fiskvaror, som Råckor, Flundror, Gråsidor eller Sein, Hålg-Flundror, Tårsk, Sill, Raw, Långor, Talg Kiött, Fläsk, Utterskinn, Hästar, Brynstenar, Qwarnstenar.

Underligt, at Jemtland, som äger, så härliga betesmarker, skal ändå få föra från Norrige kött, fläsk, talg och hästar.

Ja detta var några citat ur den historiska boken om "Jemtland", men här finns mycket mer att läsa. Om Johan Otto Hagström verkligen var den förste blomsterherren kan jag inte med säkerhet påstå, men han var uppenbarligen den förste som på vetenskapsakademins uppdrag och betalning gjorde och dokumenterade en forskningsresa i Jämtland, och personligen tror jag att han också var den första så kallade blomsterherren i våra trakter, Linnés lärjunge som han var. För den historiskt intresserade är denna bok en guldgruva.

Fotnot 1: aln (arvord, eg. 'underarm'), längdmått inom det äldre måttssystem som i Sverige avlöstes av metersystemet 1878. 1 aln = 2 fot = 4 kvarter = 24 tum (verktum) v 0,5938 m. Aln är också namnet på själva mätdonet (även benämnt *alnsticka* eller *alnkäpp*). Källa:NE

Fotnot 2: Bonden Olof Knutsson som framgångsrikt odlade lin i Mörviken levde åren 1693-1777. Han var bonde och kyrkvärd och bodde på gården Mörviken Nr:2, den gård som vi i dag kallar Gunnargården. Källa: släktforskning av Gösta Widmark.

Fotnot 3: Den bok som jag citerat är en nytryckning från 1960. Den trycktes i 400 ex. varav 300 var numrerade. Man kan hitta den på vissa antikvariat för ca 300:-. Originalen, som enligt uppgift från Linné museum i Uppsala, trycktes i ca 200 ex. finns också att köpa, men då blir priset 8 -10 000:-, så det kan kanske vara lönsamt att göra en koll bland boklådorna på vinden.

Stefan Holmgren.